

KOKIA SPAUDOS KALBA – TOKIA IR VISUOMENĖ?

Rūta Marcinkevičienė

Straipsnis, išspausdintas <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/40878>, 2010-02-23

Rubrikose: Sankirtos Kultūra » Komentarai ir pokalbiai Visuomenė » Žiniasklaida

Jau esu rašiusi apie viešosios erdvės privatėjimą, apie tai, kokia buitiska, perdėm kasdienė, šnekamoji tampa jos kalba, nagrinėjau šio reiškinių priežastis ir galimas pasekmes mūsų gyvenimui. Labiausiai iš visos viešosios erdvės buitiskėja žiniasklaida, o pažvelgus dar giliau – spauda, nes RTV pagal savo prigimtį arčiau spontaniškos, kalbėjimo metu kuriamos kalbos. RTV esama ir skaitomo teksto, tiesa, dažnai rašyto taip, kad būtų lengva jį suprasti girdint, o ne matant.

Spauda, kitaip nei RTV, remiasi užrašytu žodžiu, tekstas visada buvo jos gyvavimo pagrindas. Įsigalint naujoms technologijoms, keičiantis gyvenimo būdai smarkiai kinta tekstai ir jų kalba. Akivaizdu, kad spaudos kalba paprastėja, jos tekstai trumpėja, yra skaidomi į dalis, keičiasi jų pobūdis, žanrai, informacinė struktūra. Kodėl ir kaip keičiasi spaudos kalba, ar tai veikia mus pačius, kaip reikėtų tai vertinti?

Rimčiausia priežastis, dėl kurios keičiasi spaudos kalba, yra nuolat spartėjantis gyvenimo tempas ir dėl jo trumpėjantis teksto kelias nuo jo autoriaus iki skaitytojo. Oslo universiteto antropologijos profesorius, daugelio knygų autorius Thomas Hyllandas Eriksenas populiariojoje esė apie greitąjį ir lėtąjį laiką informacijos amžiuje „Akimirkos tironija“ rašo apie karštąją žurnalistiką, apie padidėjusio žurnalistikos apyvartos greičio padarinius. Jie apima ir spaudos turinį, ir jos formas. Turinys paprastėja, tampa lėkštesnis, dažniausiai apsiribojama tik keliais tikslais – informuoti, vertinti ir reklamuoti, aiškinimą, analizę ir įtikinėjimą paliekant už borto. Greitis ir didžiulė informacijos pasiūla skatina šaltinių kritikos silpimą, karštojoje žurnalistikoje nebelygia vietos kompleksiskumui. „Paprasta priešprieša „geras / blogas“ ar „už / prieš“ – tai viskas, ką įmanoma perteikti per vis mažėjančią sekundžių skaičių, kuris skiriamas vienam žinių epizodui.

Spaudos tekstai taip pat trumpėja. Teksto turinys, jo forma lemia ir kalbą, kreipia ją paprastėjimo linkme. Prisiminus pilkas sovietmečio laikų dienraščių „paklodes“ – grynu ištisu tekstu padengtus spaudos puslapius su vienu vieninteliu pavadinimu puslapio viršuje ar net ir be jo, kontrastas su šių dienų teksteliais tampa dar ryškesnis. Trumpi tekstai stelbia ilgesnius. Dominuojantis žanras – trumposios žinutės – užpildo ne tik joms teisėtai skirtus plotus, net tik nenumatytas maketo skyles, bet ir tradiciškai analitikai skirtus specifinių temų – ekonomikos, teisės, medicinos – puslapius. O trumpu tekstu, žinoma, kitaip nei ilgu, neįmanoma nei papasakoti, nei argumentuoti. Juo galima tik pranešti, konstatuoti ar paraginti. „Spaudos straipsniai darosi trumpesni, su aiškesne idėja ir mažiau faktų analizės“, – pastebi T. H. Eriksenas. Net ir trumpi, jie ne visada skaitomi nuo pradžių iki galo. Nuolat skubančiam žmogui siūlomos kelios teksto informacijos santraukos, pateikiamos teksto antrašte ar ir trumpu vedinuku, dar kitaip – ataka. Jei žinios gaunamos SMS formatu, apsiribojama tik antrašte ir vedinuku.

Trumpėja ne tik spaudos tekstas, trumpėja ir paprastėja atskiros jo dalys – skyrius, pastraipa, sakinys. Žurnalistai mokomi rašyti tokio ilgio sakiniiais, kokius lengvai suprastų paauglys ar jo išsilavinimą ir mentalitetą atitinkantis vyresnis skaitytojas. Be to, paprastėja sakinio struktūra, rečiau vartojami šalutiniai prijungiamieji sakiniai, ypač tie, kuriais aiškinamos įvairios sąsajos ir priežastiniai ryšys. Dėl greitos ir patogios galimybės kopijuoti ir naujai sudėlioti tekstų dalis silpsta ryšys ir tarp atskirų sakinių. Dažnai tekstai nerašomi nuo pradžios iki galo, palaipsniui skaitytojui atskleidžiant autoriaus sumanymo esmę, bet konstruojami kaip „Lego“ mozaika. Skubant vieni sakiniai nesuderinami, nesulipinami su kitais, dėl to tekstai yra pabiri, o visas tekstas – fragmentiškas. Anot amerikiečių filosofijos

profesoriaus Billo Martino, nėra jokio tikro kūrybingumo, tik naujų kombinacijų srautas. Tai visai suprantama žurnalistams, nes vieno autoriaus rengtas tekstas prieš pasiekdamas skaitytoją pereina dar per kelias rankas, tad jo autorystė yra kolektyvi, apimanti visų prie teksto rengimo prisidėjusių žmonių individualaus stiliaus apraiškas.

Teksto sakinių srautas srūva ne bet kaip, o tam tikra teksto turinį, jo informacinę struktūrą lemiančia tvarka. Spaudos tekstai šiandien kuriami remiantis vadinamosios apverstos piramidės principu, kuris rodo, kaip informacinės technologijos, ryšio priemonės ir kanalai keičia tekstą ir kalbą. Šis teksto konstravimo būdas atsirado JAV pilietinio karo metais drauge su telegrafu, kuris iš pradžių buvo netobulas, dažnai gedo, dėl to nebuvo galima perduoti visų žinių iš Pietinių valstijų į Šiaurines. Prisitaikydami prie telegrafo kaprizų žurnalistai įprato pačią svarbiausią informaciją sutelkti teksto pradžioje, o pabaigai palikti ne tokius reikšmingus faktus, kad, ryšiui nutrūkus, nebūtų didelių praradimų. Taip atsirado tekstai, kurių informacija pateikiama mažėjančios svarbos tvarka, o galė dabar paprastai pateikiami anksčiau skelbti duomenys, tekstui suvokti būtinos žinios. Tokie tekstai reikalui esant lengvai gali būti trumpinami ir taip pritaikomi prie puslapio maketo. Apverstosios piramidės principu parengta medžiaga pakeitė iki tol buvusius tradicinius tekstus, kurių svarbiausios vietos buvo pavadinimas, pradžia ir pabaiga.

Pastraipa, iki šiol laikyta pamatine teksto struktūros dalimi, skirta vienam jos aspektui nusakyti, dabar vis dažniau, ypač internetinėje spaudoje, virsta mechaniškai, kas kelis sakinius atskiriama jo padala, palengvinančia skaitymą beraidžiu tarpeliu, bet nebūtinai išbaigta mintimi. Na, o visuotinai išsigalėjusi net ir neilgo teksto skaidymo į atskirai pavadintus skyrelius tvarka tarsi rodo, kad kiek ilgesnio teksto skaitytojas nepraris, tad reikia skaidyti į mažesnius kąšnius. Taip į gabalėlius suskaidyta informacija lengviau suvokiama, greičiau išsiskverbia į likusius laisvus, informacijos neprikimštus smegenų plyšelius, tačiau labiau fragmentuota, neprilimpanti prie jau turėtos. Eriksenas primena, kaip galioja visuotinis informacijos revoliucijos principas: kai tarpusavyje varžosi trumpas ir ilgas to paties dalyko variantas, laimi trumpasis. Bet trumpame tekste išnyksta sąsajos, todėl, anot jo, prarandame „sąryšį ir supratimą“.

Esama ir kitų teksto fragmentavimo priežasčių. Tai – noras patraukti skaitytojo dėmesį, palengvinti jo navigaciją spausdintam puslapy ar kompiuterio ekrane, paryškinti ir taip pareklamuoti. Tam skirti tolydžio vis labiau išsigalintys pirmojo plano elementai – rubrikos, antraštės, paantraštės virš teksto, įkirtos (didesniu šriftu ir kita spalva tarp užrašyti ir įrėminti atskiri teksto sakiniai), skyrių ar net pastraipų pavadinimai teksto viduje. Visa, kas tik gali būti pavadinta, – nuo puslapio iki vieno sakinio žinutės – gauna trumpesnius ar ilgesnius (priklausomai nuo turimos vietos) pavadinimus, kuriais ne tik įvardijama, bet ir komentuojama, apibūdinama, vertinama. Rubrikos, antraštės paantraštės, ypač jei jos turi ne žodžių junginio, bet sakinio formą, tampa savarankiškais tekstais – tarsi kokiomis tezėmis ar apibendrinimais, paviršiniu hiperteksto lygmeniu, pro kurį gilyn į teksto džiungles prasiskverbia ne kiekvienas. Tie skaitytojai, kurie lieka paviršiniame hiperteksto lygmenyje ar skaito tik antraštes ir paantraštes, gauna labai supaprastintą ir dėl to tendencingą informaciją. Antraštės pridedamos prie teksto paskutiniame jo rengimo spaudoje etape, paprastai net ne paties teksto autoriaus. Jomis siekiama komercinių tikslų – suteikti tekstui tarsi kokį prekinį vaizdą, patraukti skaitytoją, todėl jos nebūtinai atspindi ir apibendrina viso teksto turinį. Kur kas dažniau įvardija vieną jo aspektą ar pikantišką detalę.

Pirmojo plano elementams, kaip ir visai lakoniškai kalbai, būdinga ta pati fragmentuota ir dėl to supaprastinta kalba. Straipsnio pavadinimas, ataka ar anonsas – tik mozaikos dalelė, labai priklausoma nuo konteksto, pati savaime nieko nepaaiškinanti ir neparodanti. Vizualiesiems spaudos elementams – nuotraukoms, maketo ir informacinei grafikai (žemėlapiams, lentelėms, diagramoms, schemoms, piešiniais) – pradėjus stelbti žodžius, teksto kalba vis labiau tampa priklausoma nuo vaizdo, nuo kitų ženklų, nebe nuo žodžių. Mat vaizdu parodyti ir paaiškinti yra daug lengviau nei žodžiu, gal ir dėl to trumpėja ir paprastėja spaudos tekstas, kinta ir nyksta kai kurie žanrai. Geriausias pavyzdys – reportažas, iš kitų

žanrų išsiskiriantis vadinamuoju dalyvavimo efektu: skaitydamas gerą reportažą žmogus turėtų jaustis lyg aprašomojo įvykio dalyvis. Tačiau sukurti dalyvavimo efektą nėra taip paprasta, reikia parinkti vaizdingas ir iškalbingas detales, žodžiu, sudirginti visas skaitytojo jusles, sukelti vaizdinius ir pojūčius. Tam reikia ne tik noro ir laiko, bet ir talento. Kur kas paprasčiau yra pridėti vaizdo įrašą internete ar nuotrauką laikraštyje, o patį reportažo tekstą konstruoti visą spaudą persmelkiančiu apverstosios piramidės principu – kaip žinutę.

Yra dar viena priežastis, dėl kurios tekstas tampa vis labiau pabiras ir mažiau rišlus, tai – intertekstualumas, galimybė vienu tekstu aprėpti daugelį kitų cituojant, persakant kitų tekstų ar kalbų dalis. Interviu, pokalbis telefonu yra bemaž greičiausias ir dėl to populiariausias informacijos rinkimo būdas. Tai atsispindi ir informaciniuose tekstuose, sudėliotuose iš citatų pramaišiu su persakytomis informacijos teikėjų mintimis. Tokių tekstų autorystė tesiekia tik informacijos atranką ir pergrupavimą su nedideliais papildymais bei balsų rikiavimą jų svarbos tvarka. Jų kalba labiau primena šneką, dialogą, kuriam šiandien žiniasklaidoje skiriama svarbi vieta. Viena vertus, tai gerai, nes gyvas, pasakytas žodis paprastesnis ir lengviau suvokiamas nei parašytas. Bet daugiabalsis tekstas yra labai margas ir ne toks rišlus, taigi ir vėl fragmentuotas.

Intertekstualūs tekstai margi ne tik vizualiai (jie tarsi priberti citatas žyminčių kabučių), bet ir stilistiškai. Neutrali ar oficiali kalba maišosi su šnekamuoju stiliumi, o citavimas leidžia pavartoti tokius žodžius, kokių neleistų joks redaktorius ar paprasčiausias supratimas, kokia kalba kur dera, o kur – ne. „Palikti ant ledo, kabinėtis, išdurti, tokatas“ – šios ir kitos žargonybės jau tapo spaudos kalbos, ypač antraščių, sudedamąja dalimi. Vieni sako, kad tai – spaudos demokratėjimo, kiti – jos interaktyvumo apraiška, tretį mini autentiško citavimo svarbą, o man atrodo, kad dažnu atveju tokie intarpai rodo spaudos kalbos prastėjimą ir žurnalistų nenorą ar nemokėjimą pasakyti kitaip. Spaudos kalbos (pa)prastėjimas yra neatsiejamas nuo jos populizmo, nuo noro įtikti įvairiai auditorijai.

Dėl skubos, informacijos pertekliaus, viešojoje erdvėje išgalinčio vizualumo ir kompiliacijų spaudos tekstai trumpėja ir vienodėja, retai kada jie išsiskiria individualiu stiliumi, neįprasta forma ar sudėtingesne, žodingesne kalba, retai kada būna autonomiški, suvokiami be puslapio ar viso leidinio konteksto. Tekstas tampa priklausomas nuo vietos leidinyje, rubrikos, iliustracijų ir kitų grafinių papildų, nuo jo raidžių dydžio ir šrifto, jam greitai suvokti vis svarbesni tampa spalvos, tuščio ploto, vaizdo ir grafikos elementai. Būtent jais struktūruojamas ir fragmentuojamas tekstas, maketui paklūsta ir jį papildo žodžiai, o ne atvirkščiai. Pavarčius mūsų spaudą atrodo, kad tekstas po truputį nyksta, susilieja ir sutampa su vaizdu. Jo kalba tokia nesudėtinga, kad ja, anot Somerseto Maughamo, tegalima pasakyti tik tokius paprastus dalykus, kaip „tetos lietsargis liko sode“.

Ir dar. Kalba, anot marksizmo klasikų, yra visuomeninio gyvenimo atspindys. Jei spręsimė apie mūsų visuomenę pagal spaudos kalbą, turėsime pripažinti jos slinktį žemyn, nuo kurios neapsaugos kalbos inspekcijos, pulkai stilistų ar baudos už klaidas. Kalba, anot lingvistų antropologų, mums sukuria pasaulio vaizdą, šis veikia mūsų protą ir jausmus, o per juos ir supratimą, vertinimus, elgesį. Tad nesunku atspėti, kurlink nuves su(pa)prastėjusi kalba. Įdomu, ar ilgi, rišlūs ir sudėtingi tekstai išliks tik aukšto IQ autorių ir skaitytojų pomėgis.